

NEVÂZİL KAVRAMI VE FETVÂ, KAZÂ İLİŞKİSİ (Kavramsal Bir Analiz)

Hafsa KESGİN (*)

ÖZ

Fıkıh ve hayat birbirleriyle sürekli ilişki içinde devam eden iki alan olarak gelişimlerini sürdürmüşlerdir. Fıkıh değişken ve gelişim halinde olan insan hayatıyla uyumlu olabilmek için kendi içinde bazı kavramlar ortaya çıkarmıştır. Söz konusu bu kavramlar içtihad ve fetvâ kurumlarıdır. Biz bu makalede bu iki kavramla yakından ilgili ve fıkıhın tatbik sahasıyla ve dolayısıyla olaylarla alakalı olan nevâzil kavramının klasik Mâlikî fıkıhında ve Endülüüs özelinde kavramsal bir tahlilini yapmaya çalışacağız.

Anahtar Kelimeler: Endülüüs, Fetvâ, Fıkıh, Olay, Nevâzil

ABSTRACT

The Nawâzil Concept and Associated with Fatwa, Kadâ (A Conceptual Analysis)

Fiqh and living as two domains that are continuously in relation with each other have continued their development. Fiqh to correspond with volatile and developing nature of human life has created some mechanisms within itself. These in question mechanisms are interpretation ijthâd and fatwa establishments. In this article, we aim to do a conceptual analysis of these two closely related concepts, the field of fiqh practice, and hence, events that are related to the concept of nawazil's classical Maliki fiqh and Andalusia particularly.

Keywords: Andalus, Fatwa, Fiqh, Case, Nawâzil

* Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Temel İslam Bilimleri İslam Hukuku Bilim Dalı doktora öğrencisi.

Giriş

İslam kültür, tarih ve medeniyet geçmişinde muazzam bir yer edinen Endülüs, sadece fıkıh ilmi bağlamında değil diğer İslami ilimler açısından da çok aydınlatılmış değildir. Gerek İslam hukuk tarihi gerekse de İslam hukuku sahasında da henüz kapsamlı çalışmalara konu edilmemiştir.¹ Halbuki İslam hukukunun ve özelde nevâzil sahasının Endülüs'te ortaya çıkardığı zengin bir literatür mevcuttur. Bu kadar yoğun telifata rağmen Endülüs üzerine yapılmış olan çalışmalar genellikle Mâlikî mezhebi çerçevesinde ve Endülüs'te Mâlikî mezhebinin gelişim evreleri temelindedir.² Biz bu çalışmamızda makale formatı sınırlarını aşacağı düşüncesiyle mezhebin Endülüs'e girmesiyle ilgili tartışmalara ve Endülüs'te geçirmiş olduğu evrelere yer vermeyeceğiz. Bu makalenin temel kurgusu nevâzil kavramının söz konusu coğrafyada anlam çerçevesinin ve muhtevasının ne olduğu ve İslam fıkıhı açısından oldukça önemli olan içtihad, fetvâ ve kazâ kavramları arasında nasıl bir konuma sahip olduğu gibi temel sorular üzerinde şekillenecektir. Kavramın bir fıkıh geleneğinde terminolojik olarak hangi anlama tekabül ettiğini ortaya koyabilmenin, oryantalistlerin İslam hukukunun realiteden kopuk, idealist bir niteliğe sahip olduğu ve toplumdaki sorunlara pratik çözümler sunmadığı³ temel savı açısından oldukça önemli bir tesbit olduğunu düşünüyoruz.

Nevâzil Kavramının Tanımı

Sözlük Anlamı

“*Nâzile*” kelimesinin çoğulu olan “*Nevâzil*” sözlükte, “şiddetli musibet, felaket, olay, hadise, insanların başına gelen veya bir kavim üzerine inen bela, zamanın felaketlerinden bir felaket, sonradan meydana gelen veya insanlar için sıkıntı doğuran durum” gibi anlamların yanında “çözmek, açmak, yüksek yerden alçalmak” gibi lugavî manalara sahiptir. Tunus'ta ise, lehçe ve hukuk dilinde “dava” anlamında kullanılmaktadır.⁴

- 1 İslam hukuk tarihiyle ilgili en kapsamlı çalışma 1991 yılında Muhammed Halid Mesud'un “Endülüs İslam Hukuk Tarihi: Genel Bakış” isimli makale formatındaki çalışmasıdır. Bkz. Muhammed Halid Mesud, “Endülüs İslam Hukuk Tarihi: Genel Bakış”, (Çev., Muhammed Tayyib Okiç), İSTEM, Konya, 2009, sayı. 14, ss. 403-433.
- 2 Lopez Ortiz, Brunschvig ve Levi Provençal'ın çalışmaları genellikle bu tarz eserlere örnek olarak verilirken, Hacvî ve Palencia gibi araştırmacıların telifleri daha ziyade bütün Endülüs dönemlerine yöneliktir. Muhammed Halid, a.g.m., s. 405.
- 3 Bedir, Mürteza, “Oryantalizm ve İslam Hukuku”, *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi*, sy. 4, 2004, 11-42, s. 13.
- 4 Cevherî, İsmâil b. Hammâd, *es-Sihâb tâcu'l-luğa ve sihâbu'l-arabiyye*, tahk. Ahmed Abdulğafûr Attâr, Dâru'l-İlmî'l-melâyîn, Beyrût, 1990, V, 1829, Zebîdî, Seyyid Muhamed Murtaza, *Tâcu'l-Arûs*, tahk. Ahmed Muhtâr Ömer, et-Turâsî'l-arabî, Kuveyt, 1998, XXX,

Terim Anlamı

Klasik Mâlikî Literatüründe Nevâzil Kavramı

Nevâzil alanına özel telif edilen eserlerin tamamında nevâzil kavramından isim olarak da bahsedilmeksizin esere direk giriş yapılmıştır.⁵ Mâlikî mezhebinin belli klasik usûl eserleri çerçevesinde gerek tarama gerekse de eserin tüm konularını inceleme yöntemiyle yapmış olduğumuz araştırmada kavramla ilgili terminolojik bir tanıma rastlayamadık.⁶ Ancak satır aralarında nevâzil kavramına bazı anlamların yüklendiğini de görmekteyiz. Meselâ Şâtıbî, *el-Muvâfakât*'da, nevâzil kavramından “Hz. Peygamber'den sonra ortaya çıkan” şeklinde bahsetmiştir.⁷ Mezhep furu metinlerinden Adevî'nin *Hâşiyeye*'sinde ise “havâdis” kavramı “nevâzil” olarak şerhedilmiştir.⁸

Nevâzil diğer mezheplerde ve genel olarak fukahanın dilinde “*icthad etmeyi ve hükümünün açıklanmasını gerektiren yeni vuku bulan meseleler*” şeklinde

478; *el-Mu'cemu'l-vasit*, Mektebetü's-şurûki'd-düveliyye, Kâhire, 2004, 915; İbn Manzûr, *Lisânu'l-arab*, XI, 656; Firuzabâdî, b. Yâkub, *el-Kâmusu'l-muhît*, Müesseset'l-risâle, Beyrût, 2005, s. 1338.

- 5 Söz konusu kullanıma örnek olarak bkz. İbn Serrâc, *Fetâvâ Kâdi'l-cema'a İbn Serrâc*, tahk. Muhammed Ebu'l-Ecfân, yy. 2000, 83; Erken dönem nevâzil eserleri arasında bulunan İbn Ebî Zemenîn'in *Müntehabu'l-ahkâm* isimli eserinde müellif nevâzil veya nâzile kelimeleri yerine “akdiyyât ve ahkâm meseleleri (min mesaili'l-akdiyyât ve'l-ahkâm)” kavramlarını kullanmış ve bu meseleleri ele aldığı beyan etmiştir. İbn Ebî Zemenîn, *Müntehabu'l-ahkâm*, tahk. Abdullah b. 'Atiyye el-Gâmidî, Mekke 1318, I, 83.
- 6 Makkarî vuku bulması nadir olan meselelerle meşgul olmanın kerahiyeti faslında hem *nâzile* hem de *nevâzil* kavramlarını kullanmıştır. Bir olay (nazile) olduğunda bu olay naslara götürülür, eğer orada hakkında bir hüküm varsa onunla amel edilir, aksi halde usule götürülür. Makkarî, *el-Kavâ'id*, tahk. Ahmed b. Abdullah b. Hamîd, Mektebetü Ümmü'l-Kurâ, yy., ty., II, 467; Erken dönem Endülüs Nevâzil eserlerinden olan *el-İ'lâm*'da ise müellif kadılık görevini ifa ederken elinde “nevâzil” bulunduğunu ve bu konuda geçmiş dönem ulemanın görüşlerini araştırdığını ifade etmiştir. İlgili kullanım için bkz. Ebu'l-Esbağ 'Isâ b. Sehl, *el-İ'lâm bi nevâzili'l-ahkâm ve kutrin min siyeri'l-hükkâm* thk. Yahyâ Murâd, Dâru'l-hadîs, Kâhire 2007, s. 25-26. İncelemiş olduğumuz bazı Mâlikî usul eserlerini şöyle sıralayabiliriz. Karâfî'nin *Şerhu tenkîhi'l-fusûl*, *Muhtasaru İbni'l-Hâcib*, Bâcî'nin *İhkâmü'l-fusûl*, İbnu'l-Hâcib'in *Neşru'l-bunûd şerhu Merâki's-suûd*, İbnu'l-Kassâr'ın *Mukaddime fi usûli'l-fikh*. Mâlikî furu kaynaklarından bazıları ise, Adevî'nin *et-Tâc ve'l-iklîl*, Abdulvehhâb'ın *et-Telkîn*, Haraşî *Şerhu muhtasari'l-Halîl*, Halîl b. İshâk'ın *Muhtasaru Halîl*, Hattâb'ın *Mevâhibu'l-celîl li şerhi muhtasari Halîl*, Desûkî'nin *Şerhu Desûkî* gibi eserlerdir.
- 7 Şâtıbî, *el-Muvâfakât*, nşr. Mehmet Erdoğan, İstanbul 2003, İz yayıncılık, III, 157.
- 8 Kavluhû (ve'l-Havâdis): “ey en-nevâzil”. Bkz. Adevî, Ali es-Saidî el-Mâlikî, *Hâşiyetü'l-Adevî alâ şerhi kifâyeti't-tâlib er-rabbânî*, tahk. Yûsuf eş-Şeyh Muhammed el-Bekâ'î, Dâru'l-fikr, Beyrût, 1412, II, 667.
- 9 Cîzânî, Muhammed b. Huseyn, “Menhecû's-selef fi'teamüli mea'n-nevâzili”, *Mecelletu'l-usûl ve'n-nevâzil*, sy. 1, Cidde, 2009, s. 30.

şuyu bulmuştur. Böyle bir tanıma kapı aralayan ifadeler klasik literatürde ilk defa İmâm Şâfiî tarafından sarfedilmiştir. İmâm Şâfiî er-Risâle'nin giriş bölümünde “*Allah'ın kitabında Müslümanlardan birinin karşılaşacağı herhangi bir hadisenin (nâzile) hükmünü doğru olarak gösterecek bir delil mutlaka vardır.*”¹⁰ şeklindeki ifadesinde kavramın tekili olan “nâzile” sözcüğünü metindeki anlamıyla kullanmıştır. İbn Abdilber ise, “*herhangi bir olay (nâzile) meydana geldiğinde hakkında naslarda bir hüküm olmadığında rey ile içtihad*” şeklindeki bab başlıklandırmasında ilgili kavramdan bahsetmiş ve fıkıh ilminde meşhur olarak bilinen Mu'az hadisiyle örneklendirmede bulunmuştur.¹¹ İbn Kayyim de bir fasıl ayırmış ve “*Hz. Peygamber'in ashabı nevâzil hususunda içtihat ederlerdi*”¹² ifadelerine yer vermiştir. Genel olarak fukaha tarafından bu şekilde ifadelendirilen kavram, Hanefi mezhebinde bu manadan farklı bir anlamda kullanılmıştır. Söz konusu manayı İbn Âbidîn “*fetâvâ ve vâkiât, yani müteahhirîn ulemanın mütekaddiminden bir rivayet bulunmadığında istinbatta bulunduğu meselelerdir.*”¹³ şeklinde tanımlayarak son dönem ulema içinde bu kavrama terminolojik olarak biraz genişçe değinen nadir şahsiyetlerden olmuştur.

Günümüzde dahi güncelliğini koruyan ve hakkında akademilerin tesis edildiği, internet sitelerinin¹⁴ kurulduğu, dergilerin neşredildiği¹⁵ bu ilimle ilgili geçmiş Mâlikî ulema tarafından bir vasıflandırma yapılmaması dikkat çekici bir durumdur. Bu durumun sebeplerinin geçmişe yönelik yeniden okunmaya çalışılmasının ihtimal ve tartışmaları içinde barındırması kaçınılmazdır. Çağdaş araştırmacılardan Kahtânî bu durumu, *nevâzil kavramının bir kısım usulcü ve fukaha tarafından ancak son devirlerde yaygın olarak kullanılması, bazı terimlerin manasında bulunan açıklık ve yaygınlık bazen ilgili terim hakkında tafsili bir tarifinin yapılmasına ihtiyaç hissettirmez, işte nevâzil teriminin de bu kabilden bir kavram olması, nevâzil kavramının murâdifleri ve yakın anlamda kullanılan ıstılahlarının tedavülde ve yaygın olarak kullanımının nevâzil kavramından daha az olmaması, nevâzil konusunda telif yapanların, onun hükümleri*

10 İmâm Şâfiî, *er-Risâle*, tahk. Ahmed Muhammed Şâkir, Beyrut, ty., s. 20.

11 İbn Abdilber, *Câmi'u beyani'l-İlmi ve Fadlihî*, tahk. Ebu'l-Eşbâl ez-Züheyrî, Dâru İbni'l-Cevzî, I-II, ty. yy., II, 844.

12 İbn Kayyim, Şemseddin Ebî Abdullâh Muhammed b Ebûbekir, *İ'lâmu'l-muvakkîin 'an rabbi'l-âlemîn*, tahk. Ebû 'Ubeyde Meşhûr b. Hasân, Riyâd 1423, II, 354. İbnu'l-Kayyim nevâzile, Hz. Peygamber'in ashabına Ahzab savaşında ikinci namazını Benî Kureyza'da kılmalarını emretmesine binâen bir kısmının yolda bir kısmının ise, namazı tehir ederek Benî Kureyza'ya ulaşınca gece kılmaları hususunda içtihad ettikleri örneğini getirmiştir.

13 İbn Âbidîn, *Ukûdu resmî'l-müftî min mecmu'âti resâil*, yy. ty., I, 17.

14 Örnek olarak bkz. <http://www.nwazel.com/>

15 Örnek olarak bkz. *Mecelletü'l-usûl ve'n-nevâzil*, Cidde 2009, Senede iki sayı neşredilmektedir.

çıkarmadaki yöntemini ve ıstılahını açıklayan nazari ve teorik boyutundan daha ziyade insanların problemlerine çare olacak fetvâyı içeren ameli ve pratik boyutunu öne çıkarmış olmaları¹⁶, gibi çeşitli sebeplerle irtibatlandırmıştır.

Bu ve buna benzer sebepler ilave edilebilecek olsa da aslında bu durum Nevâzil'in sistematik bir ilim olarak henüz temayüz etmemiş ve kavramsallaşma sürecini tamamlamamış olmasıyla ilişkilendirilebilir. Zira günümüzde bu ilmin hakim olduğu coğrafyada nevâzil kavramından bahsedildiğinde tekabül ettiği meseleler artık belirgin hale gelmiştir.¹⁷

Modern Literatürde Nevâzil Kavramı

Klasik eserlerde tanımını bulamadığımız nevâzil kavramının tanımlanma çabasını ancak çağdaş araştırmacıların eserlerinde bulabiliyoruz. Abdulaziz b. Abdullah, “kadıların (kudât) İslam fıkhihına uyumlu olarak açıkladıkları sorunlar (el-kadâyâ) ve olaylardır (el-vakâi’)”¹⁸, şeklinde tanımlarken, Hasan Filâlî ise, “kişiyi, şer’î hükmünü öğrenmek için fetva verene yönlendiren muamelat, ahlak ve ibâdât sahasındaki hâdise ve olaylardır (vâki’a)”¹⁹ şeklinde tanımlamıştır.

Fıkhu’n-nevâzil adı altında çağdaş fıkhi meseleleri ele alan Ebû Bekir Zeyd ise, nevâzil kavramıyla, “güncel ifadesiyle teori (nazariyât) ve olgu (zevâhir) olarak isimlendirilen, meşhur durum (hadise), yeni mesele ve olayları”²⁰ manasını kastettiğini beyan etmiştir. *el-Medhal ilâ fıkhi’n-nevâzil* isimli eserde ise, “şer’î

16 Kahtânî, Ali b. Muhammed, *Menbecu İstinbâti Ahkâmi’n-nevâzili’l-fikhiyyeti’l-muâsıra*, Cidde, 2003, s. 89-90.

17 “Fıkhu’n-nevâzil” veya “el-fıkhu’n-nevâziliyye” kavramları veya kitapları, yeni ortaya çıkan güncel mesele anlamında çağdaş fikhî meseleler veya problemlere karşılık olarak yerleşmiştir.

18 Abdulaziz b. Abdullah, “el-Kadâu’l-Mağribiyye ve havâssuhû: el-Fetvâ ve’n-nevâzil ve’l-vesâik”, *Mecelletu da’veti’l-hakki’l-Mağribiyye*, sy. 225, Rabat, 1982, s. 48; *Ma’lemetü’l-fikhi’l-Mâlikî*, yy. 1983, s. 18; Abdullatîf Hidâyetullâh, “en-Nevâzilu’l-fikhiyye fi’l-‘ameli’l-kadâi’l-Mağribi”, *en-Nevâzilu’l-fikhiyye ve eseruhâ fi’l-fetvâ ve’l-içtibâd*, Rabat 2001, s. 319; Muhammed el-Cizânî, *Fıkhu’n-nevâzil: Dirâse tatbikiyye tésiliyye*, Cidde, 2006, I, 20; Nevâzil bu ıstılahî anlamıyla konu başlığının da etkisiyle daraltılarak sadece “akdiyye” diğer bir ifadeyle “kadı fetvâları/kadı kararları” manasına hasredilmiştir. Bu ise nevâzilin sadece bir yönüdür.

19 Filâlî, Hasan Zeyn, “en-Nevâzilu’l-fikhiyye Kıymetuhâ’t-teşri’iyye ve’l-fikriyye”, *en-Nevâzilu’l-fikhiyye ve eseruhâ fi’l-fetvâ ve’l-içtibâd*, Rabat 2001, s. 55-59; Filâlî, “en-Nevâzilu’l-Mağribiyye ve devruhâ fi hıfzi fetâvâ e’lâmi’l-mezhebi’l-mâlikî bi’l-Kayrevân”, *Muhâdarât mültekâ el-Kayrevân merkezi ‘ilmi mâlikî beyne’l-meşriki ve’l-Mağrib hattâ nihâyeti’l-karni’l-hâmis li’l-hicrî*, yy. 1995, s. 230.

20 Bekir, Ebû Zeyd, *Fıkhu’n-nevâzil kadâyâ fikhiyye mu’âsıra*, Beyrût 2006, I, 9; Müellif eserinde mukaddimeye geniş bir yer ayırarak, “nazariye” kavramından “nevâzil” söylemine dönüşün sebeplerini tahlil etmiştir.

*hükümü talep edilen meseleler (mesâil) ve olaylar (vakat)*²¹ şeklinde çok genel bir tanım yapılmıştır. Böyle bir tanımla nevâzil, eski ya da yeni, tekrar eden yahut nadir olan olaylardan şeri hükümü açıklanması için içtihat ya da fetvaya ihtiyaç duyulan bütün olayları kapsayıcı bir tanıma sahip olmuştur. Diğer taraftan bu anlamıyla fetvâ kavramına da karşılık gelmektedir. Ebu'l-Basal bu çalışmada nevâzil kavramının genel olarak bu anlama geldiğini ancak günümüzde zihinlerde *daha önce benzeri olmaksızın meydana gelen yeni olayları* çağrıştırdığını vurgulamıştır.²² Müellifin bu ifadelerinden, kavramın günümüzde “yeni olaylar” manasıyla algılandığını ancak klasik olarak daha genel bir anlama sahip olduğunu anlıyoruz. Ancak modern iktisâdi muamelelere dair kaleme aldığı bir makalesinde, çağımızdaki iktisâdi işlemlerde çağdaşlık ve yenilik özelliği mevcut olduğundan bu muamelelerin nevâzil statüsüne dahil edilmesi gerekliliğini belirtmiştir. Böyle bir statüyü ise daha önce birçoğunun hakkında özel bir araştırma yapılmadığı düşüncesiyle vermiştir.²³ Ebu'l-Basal'ın aslında *fikh'un-nevâzil* olarak ifade edilen bu manayı, *nevâzil* kavramına yüklediğini görüyoruz. Müellifin bu algı ve kullanımı, kavramın artık klasik dönemden tamamen koptuğu “daha önce benzeri bulunmayan yeni olaylar”²⁴ olarak algılandığının açık bir göstergesi olarak yorumlanabilir.

21 Abdunnâsır, Ebu'l-Basal, “el-Medhal ilâ fikhî'n-nevâzil”, *en-Nevâzilu'l-fikhiyye ve eseruhâ fi'l-fetvâ ve'l-ıctihâd*, Rabad 2001, s. 11.

22 Ebu'l-Basal, *a.g.e.*, s. 11.

23 Ebu'l-Basal, “Modern İktisâdi İşlemlerin Hükümlerini Belirlemede Uygulanan Fetvâ Metodu”, *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi* (Çev. İsmail Cebeci), sy. 16, 2010, 347-374, s. 351.

24 Hanefi mezhebinde nevâzil ilminin ortaya çıkmasıyla ilgili “Hanefi Mezhebinde Nevâzil Literatürünün Doğuşu ve Ebu'l-Leys es-Semerkandî'nin Kitâbu'n-Nevâzil'i” isminde yüksek lisans çalışması yapan Eyüp Sait Kaya kavramın Hanefi mezhebinde “yeni ortaya çıkan fikhî meseleleri” ifade ettiğini ancak sonraları anlam kaymasına uğrayarak mezhepte terimleştiğini ifade etmektedir. Bu çerçevede eski ya da yeni vuku bulmuş ya da farazî olan bütün meseleler nevâzil kapsamında değerlendirilmiştir. Kaya, kavramın lugavi manasını ihtiva eden “sonradan meydana gelmiş” olma özelliğinin fikhî meselelere nispeti yerine ilgili meseleler hakkında görüşlerini beyan eden fakihlere nispetinin daha doğru bir tanımlamaya imkan vereceğini vurgulamıştır. Bu meyanda kavramı “haklarında mezhep imamlarından bir rivayet gelmeyen ve onların yaşadığı dönemden sonra ortaya çıkan fikhî meseleler” olarak tanımlamak yerine “seleften sonra faaliyette bulunan fakihlerin fikhî kaidesi vazetme yönündeki mesailer” olarak vasıflandırmıştır. Bkz. Kaya, Eyüp Sait, Hanefi Mezhebinde Nevâzil Literatürünün Doğuşu ve Ebu'l-Leys es-Semerkandî'nin Kitâbu'n-Nevâzil'i, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul 1996, s. 44. Vakıât ya da vakâi' sözcüklerinde göze çarpan anlam “vuku bulmuş, olmuş” manası olmasına ve gerek Endülüs gerek Mağrib Mâlikilerince nevâzil kavramının en temel vasfı olarak nitelenmesine rağmen, Hanefi çevrelerce vuku bulan ve bulmayan tüm olayların kavram kapsamında değerlendirilmesi, iki düşünce yapısı arasındaki farkı ortaya çıkarmaktadır.

Yakın zamanlarda çağdaş fıkhi meselelerden hüküm istinbat etmede metodlarının nasıl ve neler olacağına dair bir eser kaleme alan Kahtâni ise, Ebu'l-Basal'ın yaptığı tanımı esas almış ve bunun üzerinden kendisi de yeni bir tanım geliştirmiştir.²⁵ Söz konusu tanım, “*Nevâzil, daha önce hakkında bir nas veya icthad bulunmayan yeni olaylardır (el-vakâi’u’l-cedide)*”²⁶ şeklindedir.

Kahtâni yaptığı bu tanımlama ile kavrama bir çerçeve çizmeye çalışmış ve her kelimenin tanımda şümülünün ne olduğunu da ayrıca ifade etmiştir. Tanımda geçen “olay” sözüyle, siyasi, içtimai, iktisâdi meselelerde gerek ibadât gerek muamelât gerek aile meseleleri gerekse de hadler, beyanât, daavâ konularında şer’i hükmünün açıklanmasına ihtiyaç duyulan mesele ve sorunları kastettiğini ifade etmektedir. “Yeni” diye bir ilave yapmasını ise, eski olayları istisna etmek için kullandığını belirterek, “nas” ile Kur’an, sünnet, icma, “icthâh” ile de, ulema ve müçtehitlerin şer’i hükmünü veya fetvâsını kastettiğini beyan etmiştir.

Yapılmış tasvirlerden kavrama yönelik detaylı bir analizi ancak Kahtâni’nin yapmış olduğu tafsilatlı tanımda görüyoruz. Zira o her kelimenin hangi manayı ifade etmek üzere kullanacağını detaylandırmıştır. Her ne kadar Kahtâni’nin tanımlaması en kapsamlı tanım olmayı hak etse de, müellifin Endülüs Malikileri ve genel olarak Mâlikî mezhebinde İmam Mâlik’in icthâh metodunun etkisiyle yerleşmiş olan “*vuku bulma*” ilkesine gereken vurguyu yapmadığını da göstermektedir. Zira İmâm Mâlik farazî değil olmuş ve yaşanmış olayları dikkate almıştır. Öte yandan yapılan diğer tanımlamalara baktığımızda ise, Ebû Bekr Zeyd, Mustafa Kudâh ve Kahtâni’nin yapmış oldukları tanımda ortak olarak göze çarpan anlam “*hakkında daha önce nas ve icthad bulunmayan yeni mesele*” ifadesidir. Söz konusu bu ifade hem nevâzil müdevvenâtı tarafından desteklenmeyen hem de fikh’un-nevâzil başlığı altında yapılan özel çalışmalara ait bir tanımlamadır. Dolayısıyla müelliflerin bu tanımlamadan amaçları kendi konu başlıklarını izaha yönelik olarak değerlendirilmelidir. Bu bağlamda yukarıda geçen ortak ifadeyi “*fikh’un-nevâzil*”

25 Türkiye, Hindistan, Suriye, Mağrib gibi bölgelerin tümünde ve kütüphanelerde yaptığı araştırmalarında Abdunnâsir Ebu'l-Basal'ın Yermük dergisinde yayımladığı ve Hasan Zeyn el-Filâlî'nin telif ettiği yukarıda mezkur makalelerinin hacimleri küçük de olsa bu sahada yazılan önemli araştırmalardan olduğuna dikkati çeken Kahtâni, Ebu'l-Basal'ın yaptığı tanımı esas almıştır. Bkz. Kahtâni, *Menbecü istinbâti abkâmi'n-nevâzili'l-fikhiyyeti'l-mu'âsıra*, Cidde, 2003, s. 16.

26 Kahtâni, *Menhec*, 90; Buna benzer bir tanımı da Mustafâ el-Kudâh yapmaktadır: “*H. 3 asrın başlarında mutlak icthâdın sona erdiği dolayısıyla mezheplerin istikrar bulduğu dönemden sonra ortaya çıkan ve hakkında Kur’an, sünnet ve müçtehid imamlardan birisinin görüşü bulunmayan yeni meselelerdir (mesail müstecdede)*”. Mustafâ el-Kudâh, “Hukmü ğarasi e’dâi’l-insâni ve’l-istifâdetu min eczâihi”, *en-Nevâzilu’l-fikhiyye*, s. 245.

ya da “*en-nevâzilu’l-fikhiyye*” kavramlarının karşılığı olarak anlamak daha isabetli bir yaklaşım olacaktır. Zaten günümüzde bu ifadelerin güncel/çağdaş fikhî meseleler olarak kabul edilen ortaya çıkan yeni meselelere²⁷ tekabül ettiği malumdur. Abdulazîz b. Abdullah’ın yaptığı tanım ise, nevâzilin sadece kaza/yargı alanındaki kapsamına vurgu yapmaktadır. Diğer bir deyişle nevâzilin kaza sahasına taalluk eden *nevâzilu’l-ahkâm*’a tekâbüle etmektedir. Söz konusu tanımlar içinden nevâzil telifâtı çerçevesinde bize en yakın tanım Eb’ul-Basal ve Hasân Filâlî’nin yaptığı tanımlamadır. Her iki tanım da esasen aynı manayı ihtiva edecek şekilde yapılmıştır.

Nevâzil Telifâtı Çerçevesinde Kavramın Terim Anlamı

Yukarıda ifade etmeye çalıştığımız üzere daha ziyâde çağdaş araştırmacılar tarafından tanımı yapılmaya çalışılan nevâzil kavramının terim anlamı üzerinde çok farklı mülahazalar yapılmıştır. Bazı araştırmacılar kavramı daraltırken bazıları ise, genişletmiştir. Her araştırmacı kendi metodu ve inceleme konusu olan alan bağlamında bir tanımlama yapmıştır. Söz konusu bu çabalar ancak nevâzil eserleri çerçevesinde test edilebilir. Farklı kavram ve alanlarla girişik bir ilişki içinde olan ve çalışmamızın ana eksenini oluşturan bu kavramın, ortaya çıkarmış olduğu telifât bağlamında tanımlanmasının kavramın şumulu ve yapısı bakımından en kuşatıcı metod olduğunu düşünüyoruz. Ancak söz konusu telifât içerisinde de yukarıda ifade ettiğimiz diğer literatür de olduğu gibi hiçbir tanımlama mevcut değildir. Bundan dolayı biz söz konusu telif geleneğinin ortaya çıkarmış olduğu önde gelen çalışmalar çerçevesinde bir tanımlama yapmaya çalışacağız.

Aynı şekilde yine kazai faaliyetler çerçevesinde Ebû’l-Asbağ Isâ b. Sehl b. Abdullah el-Esedî el-Ceyyanî el-Endelüsî (ö. 486) tarafından oluşturulan *el-İ’lâm bi nevâzili’l-ahkâm ve ktrin min siyeri’-hükkâm* adlı eser de h. 5. asrın en önemli nevâzil derlemeleri arasındadır. Isâ b. Sehl, özellikle nevâzil ve bunların çözümü konusunda bilgi sahibiydi. Zira kaynaklar kendisini “nevâzil alanında ârifdi” şeklinde tavsif etmişlerdir.²⁸ Kadıların hüküm verirken danıştığı

27 İbn Lübb’ün *Nevâzil*inin muhakkiki bu kavramı “İnsanları şer’i hükmünü ortaya çıkarması için fukahaya yönlendiren karşılaştıkları günlük olay ve hadiselerdir” şeklinde ifade etmektedir. Bkz. İbn Lübb, Ebû Sa’îd, *Takribu’l-emeli’l-ba’id fi nevâzili’l-üstâz Ebî Sa’îd İbn Lübb*, tahk. Hüseyin Muhtâr, Hişâm er-Râmî, Beyrût 2003, I, 36; Diğer bir tanımlama ise, dinin şer’i, ahvâlî-şahsiyye ile ilgili kadâyâ ve bazen de muâmelât, cinâyât, mevâris gibi çeşitli konularda kendi döneminde fukahaya yöneltilmiş sorulara verilen cevapları kayıt altına alan telifât kastedilmektedir. İbn Rüşd ve Kâdî İyâd’ın eserleri bu türe örnek getirilmiştir. Bkz. Muhammed Menûnî, *el-Mesâdiru’l-arabiyye li-târîhi’l-Mağrib*, Rabât, 1983, I, 32.

28 Huşenî, *Kudâtu Kurtubâ ve ‘ulemâu Ifrikiyye*, tahk. İzzet el-Attâr Huseynî, Kâhire 1994, s. 97.

heyetin üyesi olması ve çeşitli şehirlerde kadılık yapmasının verdiği birikimini yargı hukuku ve muamelâta dair diğer adı *el-Ahkâmü'l-Kübrâ* olan bu eserde bir araya getirmistir.²⁹ Mütেকaddimîn ulemâ, inceleme ve içtihad mahalli olan nevâzil ve vakıalar konusunda fetvâ ve içtihadları muhtevî olan bu telife çok fazlaca ihtimâm göstermişlerdir.³⁰ Eser, alışveriş, şufa, ikrâr, şahitlik, nikâh, yeminler gibi muâmelât alanına dahil olan bir çok meselede Endülüs kadılarının kendilerine getirilen vakalara verdikleri hükümlerini bir araya getirmesinden dolayı yargı sahasında bir ansiklopedi olarak kabul edilmektedir.³¹

6.asrın bu alandaki öncü isimlerinden biri olan İbn Rüşd el-Ced (ö. 520) ise, Utbî'nin *el-Müstahrece*'sine yazmış olduğu "*el-Beyân ve't-tahsîl ve's-şerh ve't-tevcîh ve't-talîl fi mesâilil-Müstahrece*"³² isimli nevâzil literatürüne dahil olan şerhle meşhur olmuştur. Söz konusu bu eser haricinde nevâzil ismiyle neşredilmiş başka bir eseri daha bulunmaktadır. Bu eserin en temel özelliği birçok paragrafında müellifin yaşadığı döneme ilişkin Endülüs ve Mağrib'de yaşayan insanların hayatları ve günlük/güncel işleriyle bağlantılı verileri ihtivâ etmesidir.³³ Müellif eserini mukaddimede isimlendirmedikten telif mesâil³⁴, ecvibe³⁵, nevâzil³⁶, es'ile, cevâbât gibi farklı isimlendirilmiştir. konu edi Esasen telifin tamamının nevâzili ihtiva etmemiş olması farklı isimlendirmenin temel dayanağı olarak nitelenebilir. Genel sıfatı itibariyle nevâzilin ağırlıkta olduğu yorumu ise, fiilen olmuş olan olaylara şamil olmasıyla ilgilidir. Zira nevâzilin

29 İbn Ferhûn, *ed-Dibâcü'l-müzheb*, II, 170; İbn Beskuvâl, *Kitâbu's-Sıla*, I, 140.

30 'Isâ b. Sehl, *el-İ'lâm bi nevâzili'l-ahkâm*, (Muhakkik Girişi), s. 4.

31 Kütüphanelerde birçok nüshası söz konusu olan bu yazma eser, Enes el-Allânî, Tunus el-Külliyetü'z-Zeytûniyye li's-şerîa ve usûli'd-dîn'de el-Ahkâmü'l-kübrâ'yı doktora tezi olarak neşre hazırlamış (1982), ayrıca Reşid en-Nuaymî, Saint Andrevs Üniversitesi'nde yine doktora tezi olarak eseri yayıma hazırlayıp Dîvânü'l-ahkâmi'l-kübrâ: en-Nevâzil ve'l-İ'lâm adıyla neşretmiştir (Riyad 1997).

32 Söz konusu olan bu eser Muhammed Haccî ve bir grup araştırmacı tarafından yirmi cilt halinde tahkik edilerek neşredilmiştir. Bkz. İbn Rüşd, Ebu'l-Velid, *el-Beyân ve't-tahsîl ve's-şerh ve't-tevcîh ve't-talîl fi mesâilil-Müstahrece*, tahk. Muhammed Haccî, Dâru'l-ğarbi'l-islâmî, I-XX, Beyrût 1988.

33 Menûnî, *el-Mesâdiru'l-arabiyye*, I, 32,

34 Nübâhî, Ebu'l-Hasan b. Abdillâh, *Târîhu kudâti'l-Endeliüs*, tahk. Lecnetü ihyâi'l-turâsi'l-arabî, Beyrût 1983, s. 99; İbn Başkuvâl, *Kitâbu's-Sıla*, II, 547.

35 Desûkî, *Hâşiyetu'-Desûkî 'alâ's-Şerhi'l-kebir*, tahk. Muhammed 'Illîş, Beyrût ty., I, 263; Hattâbî, Berakât b. Muhammed b. Abdirrahmân, *Mevâhibu'l-celil lişerhi Muhtasari Halil*, Beyrut, 2003, VI, 644; 'Illîş, Muhammed b. Ahmed, *Munahu'l-celil şerhu Muhtasari Halil*, Beyrût, 1989, VI, 331.

36 'Abderî, Muhammed b. Yûsuf b. Ebi'l-Kâsım, *et-Tâc ve'l-İklil li Muhtasari Halil*, I-VI, Beyrût, 1398, V, 54.

doğasında olayların bilfiil olması genel bir esastır. İbn Rüşd aynı zamanda yaşadığı asrın çeşitli örf ve adetlerini de nakletmiştir.

Söz konusu bu nevâzil derlemesinin muhtevası esas itibariyle birkaç konu başlığı altında toplanabilir. Müellif öncelikle kaza alanına tekabül eden nevâzil meselelerini bir araya getirmiştir. Kadılcemâa sıfatıyla kendisine kadılar tarafından getirilen nevâzile cevap vermiştir.³⁷ Kazai meseleler yanında kaza alanına talluk etmeyen sadece fetvâya ihtiyaç duyulan nevâzilin de hükmü hakkında sorular yöneltilmiştir. Söz konusu bu meseleler daha ziyâde ibâdât alanına şamil soruları ihtiva etmektedir.³⁸ İbn Rüşd eserinde mezhebin temel görüşlerinden iktibâsta da bulunmuştur. Diğer bir deyişle bir mesele hakkında İmâm Mâlik ve ashabından zikredilen fikhî görüşleri de nakletmiştir.³⁹

Muhammed b. İyâd eserde babası ve onun döneminde kaza ve fetvâ makamını üstlenen İbn Rüşd, İbnu'l-Hâc gibi çağdaşlarının da cevaplarını içeren fetvâları toplamıştır. Kitabını fikhın tamamını ihtiva eden dîvân türünde bir çalışma olduğunu vurgulayan müellif, Endülüslüler yanında Kayraanlılar ve bunların dışındakilerinin de bazı nevâzillerini ilave ettiğini beyan etmiştir.⁴⁰ Kitabın ilk bölümünü kitâbu'l-akdiyye olarak isimlendirilen yargılama usulüne dair konu başlığı oluşturmaktadır.

Eser üzerine çalışma yapan Delfina Serrano nevâzil kavramını “a collection of legal cases” ifadesi mukabilinde kullanmıştır. Yazar söz konusu olan bu konuların (cases) Mağrib ve Endülüs şehirlerinde meydana gelen güncel/aktüel/fiili hukuki tartışmalara dayandığını vurgulamıştır. Fetvâ kavramını ise, “a

37 Bu tarz meselelere Ebu'l-Fadl b. İyâd'ın Sebte kadısı iken sormuş olduğu 15 nevâzil meselesi gösterilebilir. Burada nevâzille soruyu soran kişinin başına gelen ve şikayetçi olduğu mesele kastedilmektedir. Söz konusu nevâzil meselesinin metni şu şekildedir: Bir adamın zevcesi kocasından muhala ile boşanmak istiyor. Bazıları adama bunu kabul et ve onu bu sadak karşılığında boşa dediler. Adam ben onu üç defa boşadım dedi. Ona denildi ki, ne dedin, o da, ben onu bair talakla boşadım dedi. Adam bana geldi. Ben ona ilk boşamadaki muradını sordum. Bana bilmiyorum aklımda değil. Belki şöyle dedi: ben onu bir kere boşamak istedim. Gelen şahit şöyle söyledi: Ben bu durumdan bir şey anlamadım. Adama gelince o da ben sadece bir kere boşamayı istedim dedi. Adama şöyle denildiğinde: Sözünle neyi istedin, biz onu üç talakla boşayalım mı? Adam benim aklımda değil, bilmiyorum dedi. İbn Rüşd bu olaya yazılı olarak cevap yazmış ve boşamanın bir defa olarak gerçekleştiğini beyan etmiştir. Bkz. İbn Rüşd, *Mesâilu İbn Rüşd*, tahk. Muhammed Habîb et-Tickânî, Beyrût 1993., I, 1090.

38 Kazai meseleler dışında getirilen nevâzil konulara dair “hangi duanın daha faziletli olduğu” sorusu örnek olarak verilebilir. Bkz. İbn Rüşd, *Mesâil*, I, 469.

39 Meselâ sefer durumunda yolcunun namazlarını kısaltması konusunda İmâm Mâlik ve ashabının tümüne göre sünnetlerden bir sünnet olduğunu nakletmesi bu alıntıya örnek verilebilir. Bkz. İbn Rüşd, *Mesâil*, I, 734.

40 Kâdi İyâd, *Mezâhibu'l-hükkâm*, s.30.

collection of legal responsa” ifadesiyle kullanan Delfina her iki kavramın ortaya çıkardığı literatürün hukuki pratiğin nakledilmesinde çok önemli detayları barındırdığını beyan etmiştir.⁴¹

Söz konusu makalede de görüldüğü üzere fetvâ ve nevâzil kavramları arasında net bir ayırımı gidilmiştir. Fetvânın daha ziyade müfti tarafından sorulara verilen hukuki cevaplar olduğu vurgulanırken, nevâzilin ortaya çıkan güncel/fili hukuki durum/olgu/vakalar olduğu beyan edilmiştir.

Ebû Saîd Ferec b. Lüb el-Gırnâtî (ö. 782) tarafından *Takribu'l-emeli'l-bâid fi nevâzili'l-Ebî Saîd* ismiyle kaleme alınan telif iki cilt halinde neşredilmiştir.⁴² Tipik bir nevâzil eseri örneğini gördüğümüz bu telifte meseleler fıkıh bablarına göre tertib edilmiş, son kısımda da fıkıhın muhtelif meseleleri nakledilmiştir.⁴³ Tipik bir telif olması itibarıyla nakledilmiş olan bir nevâzili örnek olarak zikretmek istiyoruz.

“*Abdestte iki ayağı yıkama:*

Abdest alırken diğer azalar gibi iki ayağı üç avuç dolu suyla yıkamada tahdîd var mıdır?

Bu konuyla ilgili mezhepte iki görüş bulunmaktadır. Bunlardan biri İmâm Mâlik'e ait olan üç veya daha fazlasıyla sınırlamanın olmamasıdır. “Ayaklarınızı temizleninceye kadar yıkayın” hadisi de bir sınırlama getirmez. İkinci görüş ise, er-Risâle'de Şeyh Ebû Muhammed'in benimsediği iki ayağın yıkamada üç ile sınırlanmasıdır. Kâfi⁴⁴ yazarının ise, üç ile temizleme arasında muahayyerliğin bulunduğu görüşünü benimsediği nakledilir. Sınırlayan görüşe göre, iki ayak diğer azalar gibi yıkanmış olur. Üç üzerine ziyade yapmayla ilgili ise yasaklayan ve mekruh gören olmak üzere iki görüş mevcuttur. Mekruh olması diğerine göre daha hafif ve özellikle meşhur olan görüştür.”⁴⁵

41 Serrano, Delfina, “Legal Practice In An Andalusî ve Maghribî Source From the Twelfth Century Ce: The Madhâhib Al-Hukkâm Fi Nawâzil El-Ahkâm”, *Islamic Law And Society* 7.2, Leiden 2000, s. 187.

42 İbn Lüb, *Takribu'l-emeli'l-bâid fi nevâzili'l-Ebî Saîd*, tahk. Hüseyin Muhtar, Hişâm er-Râmî, Beyrût 2004, 2 cilt

43 Daha ziyade ibâdât ve muamelât sahasını ilgilendiren konuların ele alındığı telif klasik fıkıh bablarına uygun olarak taharet babıyla başlayıp, namaz, cenaze, oruç, zekat gibi ibadi konulardan sonra yeminler, kismet gibi muamelât fasıllarını ele almıştır. Eserin genel fihristi için bkz. İbn Lüb, *Takribu'l-emeli'l-bâid*, I, 57.

44 *Kâfi* isimli eserin müellifi Yusuf b. Abdullâh b. Muhammed b. Abdilber en-Nemerî el-Kurtubî (ö. 463) h. 386'da Kurtubâ 'da doğdu. Müellif İbn Abdilber olarak meşhurdur. *el-İstizkâr, el-İstîâb, et-Temhîd* isimli eserlerin de yazarıdır. Daha geniş bilgi için bkz. Mahlûf, Muhammed b. Muhammed, *Şeceretu'n-nûru'z-zekiyye fi tabakâti'l-Mâlikîyye*, (nşr. Ali Ömer), Kâhire 2007, I, 289.

45 İbn Lüb, *Takribu'l-emeli'l-bâid*, I, 62.

Klasik fıkıh tertibine göre tasnif edilen telifin son bölümünde yer alan muhtelif meseleler ise, kaza ve kader gibi kelâmi konular, usulü fıkıhla ilgili mulahazalar ve bazı furu fıkha dair konulara şâmilidir. İbn Lübb meselelerin ve soruların çözümünde mezhebin temel görüşlerini referans almıştır. İbn Habîb gibi Endülüs fıkıh geleneğinin önde gelen isimlerinin fikhî görüş ve değerlendirmeleri⁴⁶, Lahmî, İbnu'l-Kâsım⁴⁷, Bâcî gibi mezhebin diğer ekol temsilcilerinin fikhî görüş ve rivâyetleri yanında Mâzerî⁴⁸, İbn Rüşd⁴⁹ gibi nevâzil alanında da telifleri olan isimlerin rivâyetlerini de esas almıştır. Müellif bazı meselelerde ise, Endülüs meşâyihinin konu ile ilgili olan farklı değerlendirmelerini de nakletmiştir.⁵⁰

Yukarıda Endülüs nevâzil telifâtı içinde en önde gelen eserlerin muhtevalarına dair kısa beyanlarda bulunduk. Zira bu sahaya dair bugün Mağrib kütüphanelerinde çoğunluğunun yazma olduğu oldukça fazla kaynak bulunmaktadır.⁵¹ Biz makalenin sınırları bakımından sadece matbu olan bazı eserleri bu makalede kısaca verdik.

İşte söz konusu bu telifâtın muhtevalarına dayanarak nevâzil kavramını, “*kişiyi, şer’i hükümünü öğrenmek için hüküm verene (fakih, kadı veya müftiye) yönlendiren muamelât, ahlak, ibâdât ve kazâ sahasında vuku bulan olay ve sorunlar*” şeklinde tanımlayabiliriz.

Kavramın sınırlarını ve kapsamını daha net çizgilerle belirleme amacına matuf olarak da nevâzil kavramının kendine ait başat unsurlarını belirlemeye çalışacağız.

46 İbn Lübb, *Takribu'l-emeli'l-bâid*, I, 65.

47 Yolculuk halinde namazların cem edilmesine dair ele alınan bir meseleye İbnu'l-Kâsım'ın İmâm Mâlik'ten yapmış olduğu bir rivâyetle temellendirmiş, İbnu'l-Kâsım'ın da aynı kanaatte olduğuna vurgu yapmıştır. Bkz. İbn Lübb, *Takribu'l-emeli'l-bâid*, I, 66.

48 İbn Lübb, *Takribu'l-emeli'l-bâid*, I, 68.

49 İbn Rüşd'ün hem mezhebin temel metni olan hem de Endülüs nevâzil telifleri arasında önemli bir konuma sahip olan *el-Beyân ve't-tahsil* isimli eserinden nakillerde bulunmuştur. İbn Lübb, *Takribu'l-emeli'l-bâid*, I, 72.

50 Mesela, zekatla ilgili Hz. Peygamber'in bir tahıl ölçüğünün miktarı hakkındaki bir soruya, söz konusu zekat ölçüsünün bir rıtl olduğu ancak kendilerinin güncel ağırlık ölçülerine göre bunun bir sa' karşılığında dört rıtl olduğunu beyan etmiştir. Ancak belde meşâyihinin bu soruya ihtiyaten 4,5 rıtl olarak fetvâ verdiklerini de ilave etmiştir. Bkz. İbn Lübb, *Takribu'l-emeli'l-bâid*, I, 85.

51 Mağrib kütüphaneleri, katalogları ve fihristleri referans alınarak oluşturulan yazma eserler literatür listesi için bkz. İdris el-Harşâfi, “*Delîlu'l-mahtûtâti'l-Mağribiyye fi 'ilmi'n-nevâzil*”, *en-Nevâzilu'l-fikhiyye ve eseruhâ fi'l-fetvâ ve'i-içtihâd*, Külliyyetu'l-âdâb ve 'ulûmi'l-insâniyye, Rabat, 2001, ss. 79-148.

Şeri hükmü araştırılmaya ihtiyaç duyulan her olay için “vuku bulma” veya “takdiri olma (farazi)”⁵² ihtimalleri söz konusudur. Vuku bulmuş bir mesele ise bunun için de ya şeri hükme ihtiyaç duyan bir mesele ya da aksi olma ihtimalleri söz konusudur. Şayet mesele şer’i hükmü zorunlu olan bir özelliğe haizse işte bu takdirde nevâzil meseleleri arasında yerine almış demektir. Bu itibarla ve yukarıda vermiş olduğumuz diğer bilgiler ışığında nevâzilin “vuku bulma (filen olmuş olma)” ve “şer’i hükmü zorunlu” şeklinde iki temel vasıfla nitelenebileceğini ifade edebiliriz.

Fetvâ, Kazâ Kavramları ve Nevâzil İle İrtibatları

Fetvâ Kavramı

Fıkıh literatüründe kavramın ıstılahi anlamı işlevselliğine göre farklılaşmıştır. Fetva işiyle meşgul olan müftî tarafından kullanımına göre nasıl tanımlandığı Karâfi’nin müftî tanımında görülebilir. Karâfi’ye göre müftî, *kendisine göre, delilin gerektirdiğini haber veren kişi diğer bir yönüyle Allah’tan geleni açıklayan mütercim gibi bir kişilik*⁵³ olarak tasvir edilmektedir. Karâfi’ye göre, müftînin bu işlevinden yani haber veren, açıklayan bir kişilik olarak tasvir edilmesinden dolayı müftînin getirdiği delil kendisini ilzam ederken, soran kişi için mübahlık durumu söz konusudur.⁵⁴ Şâtîbî ise, fetva konusuna müftüyü tanımlayarak giriş yapmış ve “müftî Peygamber yerindedir” görüşünü ifade ederek, “*müftî, Peygamber gibi Allah’tan haber verendir*”⁵⁵ şeklinde bir tanım yapmıştır. Mâliki Kayrevan ulemasından Bürzüli “*Nevâzil*”inde fıkıh kitaplarında fakihin tanımı olarak zikredilen “*fakih istidlâl ile, şer’i fer’i hükümleri tafsili delilleriyle birlikte bilendir*”⁵⁶ şeklindeki tanımda, fakih kavramı yerine müftü kelimesini koyarak, müftüyü fakih yerine ikame etmiştir.

Fetva işini yerine getiren kişi bakımından yapılan tanımlamalar yanında, fetva verme işi (iftâ) bakımından da tanımlamalar yapılmıştır. Maliki alimlerden Halîl’in *Muhtasar*’ına *Mevâhibu’l-celil* adlı şerh yazan Hattâb da eserinde iftâyı, “*bağlayıcı(ilzam edici) olmaksızın şeri bir hükmü haber vermektir*”⁵⁷,

52 Kendi mezhep imamlarının fikhi içtihad metodlarının da etkisiyle, kadîm iki ekolü temsil eden Hanefî doktrinin “farazî fıkıhla” Malikî doktrinin ise “vuku bulmuş olaylar fıkıhıyla” ön plana çıktığı ve birbirinden bu iki temel fikhi metoda göre farklılaştığı malumdur.

53 Karâfi, *el-İhkâm fi temyizi’l-fetâvâ ‘ani’l-abkâm ve tasarrufâti’l-kâdi ve’l-imâm*, tahk. Ebû Bekr Abdîrrezzâk, Kâhire, 1989, s. 50.

54 Karâfi, *el-İhkâm*, s. 55.

55 Şâtîbî, *el-Muvâfakât*, IV, 246-247.

56 Ebu’l-Kâsım el-Bürzüli, *Câmi’u mesâili’l-abkâm limâ nezele mine’l-kadâyâ bi’l-müftiyyîn ve’l-hükkâm* tahk. Muhammed el-Habîb el-Hile, Beyrut, 2002, I, 62.

57 Hattâbî, *Mevâhibu’l-celil*, I, 45; Şâtîbî, *Fetâvâ*, (Muhakkik Girişi), s. 68.

şeklinde ifade etmiştir. Gerek müftinin işlevi gerekse de fetva verme işini yerine getirme bakımından yapılan bu tanımlamalarda fetva kavramının, “bir işte *şer’i bir delille Allah’ın hükmünü haber vermek ve açıklamak*” şeklindeki özelliğinin öne çıktığı görülmektedir. Dolayısıyla fetva kavramı günümüzdeki pratiğine paralel olarak, insanların *şer’i ahkâmla alakalı sordukları sorulara verilen cevapları kapsayan bir kavram olarak nitelenmiştir*. Müsteftâ ibadet ve muamelât alanında “*olmuş*” ve “*olasi*” her türlü soruyu sorabilir.⁵⁸ Bu veriler çerçevesinde fetvâ kavramını, *insanların ibadet, muamelat alanında olmuş ve olması muhtemel olayların şer’i hükmü hakkındaki sorularına bağlayıcı olmaksızın, şer’i bir delille verilen cevaplar ve açıklamalar*, şeklinde tanımlamak mümkündür. Diğer taraftan fetvâ verme işinin pratik uygulamasına bakıldığında özellikle bir müfti tarafından verilmesi şart olmadığı gibi daha önce mevcut olan bir bilginin herhangi bir akıl yürütmeye gerek duymaksızın aktarılması da fetvânın şumülünden kabul edilmiştir.

Usulcüler yukarıda da görüldüğü üzere fetvâ kavramının akıl yürütmeye gerek olmaksızın sadece hükmü haber verme özelliğine vurgu yapmışlardır. Biz de nevâzil teliflerini incelediğimizde fetvâ kavramının nevâzille eşanamlı kullanıldığını gördük. Usulde bu şekilde anlamlandırılan fetvâ kavramının nevâzille neden aynı anlama sahip olarak kullanıldığını sorusu temel bir sorun olarak zihinlerimizi meşgul etmekteydi. Zirâ nevâzil “müftî ya da fakihe getirilen fiili bir olay” şeklinde çok bariz bir niteliğe sahiptir. Bu bağlamda fetvânın da böyle bir yönünün bulunup bulunmadığının tespiti iki kavram arasındaki bu yakın ilişkiyi büyük ölçüde açıklayacaktı. Ancak ne usul ne furu ne de nevâzil teliflerinde bu yakınlığı veya ilişkiyi anlayabilecek ifadeler ve kullanımlarda bir netliğin olduğunu söylemek çok zordu.

Kaynaklardaki bu muğlaklığa açıklık getiren ifadeleri, Mâlikî mezhebi usul anlayışında da büyük bir çığır açan Şâtıbî’nin ifadelerinde görebiliyoruz. Zirâ o fetvâ kavramını içtihadî bir faaliyet olmasından dolayı içtihad teriminin bir uzantısı olarak kabul etmiş ve usulcülerin ortak kanaat olarak belirttikleri “bağlayıcı olmaksızın” tabirine de itiraz etmiştir. Bu çerçevede fetvâ kavramıyla alakalı meydana gelen özel bir durum hakkında müsteftâyeye *şer’i hükmü* ya nakletmek yahut istinbât etmek suretiyle *şer’i açıdan bağlayıcı* olacak şekilde bildirme konusuna vurgu yapmıştır.⁵⁹ Böylece fetvâyı sadece “bildirme” işle-

58 Yahyâ Saîdî, “Huttatu’l-fetvâ fi’l-mezhebi’l-Mâlikî”, *Âmâlu’l-mülteka’l-vatanî*, yy., 2007, III, 161-187, s. 168; el-Kahtânî, *Menbec*, s. 95.

59 Şâtıbî, *el-Muwâfakât*, IV, 259. Şâtıbî klasik usulcülerin “bağlayıcı olmaksızın” kaydının aksine “bağlayıcı olarak” ifadesini özellikle zikretmiştir. Bu durum muhtemelen usulcülerin fetvâ kavramını genellikle kaza kavramıyla birlikte ele almalarının bir ürünü olarak yorumlanabilir. Zira iki kavram arasındaki en temel fark bu ifade üzerinde şekillenmek-

vinden çıkararak genişletmiştir. Şâtıbî'nin fetvâ işini bu şekilde tavsif etmesi içtihad kavramıyla yaklaşık aynı anlama sahip olması sonucunu doğurmuş gibi görünse de, Şâtıbî içtihadın genel bir faaliyet fetvânın ise, özel bir faaliyet olması açısından ayırdıklarını da beyan etmektedir. Şöyle ki, müçtehidin faaliyet alanı sadece bir takım olay ve yeni durumlarla sınırlı değilken, fetvâ, yaptığı tanımla da uygun olarak özel olaylara has kılınmıştır. Diğer bir ifadeyle fetvâ da bir içtihadıdır ancak bu içtihad fetvâ isteyen birinin soru sormasına yani yeni bir olay meydana gelip de onunla ilgili bir soru sorulmasına bağlıdır. Böylece her fetvânın içtihadı bir boyutu olduğu ancak her içtihadın da fetvâ olmadığı ortaya çıkacaktır.

Fetvâ bir hükmü nakletmek, bildirmek veya istinbatta bulunarak üretme ya da söz konusu olaya hükmü uygulama şeklindeki nitelikleri yanında cevap verme anlamına da sahiptir. Fetvâ kavramının getirilen sorulara cevap niteliği söz konusu olunca nevâzil eserlerinin es'ile veya ecvibe şeklinde nitelenmelerinin aslında fetvâ kavramından kaynaklanan bir yakınlık sebebiyle mümkün olabileceğini düşünüyoruz. Zira es'ile/(soru)'nin bir problemin ya da meydana gelen olayın formüle edilmiş şeklidir.

Fetvâ ve Nevâzil Kavramları Arasındaki İrtibat

Aslında fetvâ bir bilgiyi veya hükmü üretme mekanizmasının bir parçasıdır. Diğer bir ifadeyle içtihad ve fetvâ arasındaki irtibat şü tespiti yapmanın uygun olacağını düşünüyoruz. İchtihad ve fetvâ aynı işleve sahip olmak kaydıyla, içtihad fetvâdan daha genel ve geniş fetvâ ise, içtihadın bir uzantısı ve kapsamı içerisinde ondan daha dar bir alana tekâbül etmektedir.⁶⁰

Bu iki terim arasında söz konusu bu yorumun aksine bir irtibat olduğunu beyan eden görüşler de mevzu bahistir. Nitekim, Mâlikî fetvâ usûlü üzerine çalışma yapan Muhammed Riyâd, fetvânın kendine has olan ihbârî olma özelliğine ilaveten bilfiil olmamış olan olaylarda da mümkün olması bakımından içtihadla müşterek bir işleve de sahip olduğu deliline dayanarak fetvânın içtihadından daha umumi olduğunu ifade etmiştir.⁶¹ Riyâd'ın savunmuş olduğu

tedir. Diğer yandan klasik Mâlikî usulcülerin “bağlayıcı olmama” kaydını kazai bağlamda Şâtıbî'nin “bağlayıcı olma” kaydını ise şer'i bağlamda düşünürsek aralarında bir ölçüde uyum olduğunu da görebiliriz.

60 Ensârî, Ferîd, *Usul Terminolojisi: Şâtıbî Örneği*, Çev. Soner Duman, Osman Güman, İstanbul 2012, s. 414; Muhammed Sellâm Medkûr, *el-Medhal li'l-fikhi'l-islâmî*, Kâhire 1966, s. 401. Muhammed Sellâm, içtihadın olmuş ya da olmamış bütün olaylara şamil olması bakımından fetvâdan daha geniş ve kapsamlı olduğunu beyan ederken, fetvâyı da yine Şâtıbî gibi sadece fiilen vuku bulmuş ve müftîye sorulmuş olaylara hasretmiştir.

61 Riyâd, Muhammed, *Usûlü'l-fetvâ ve'l-kadâ fi'l-mezhebi'l-Mâlikî*, yy., 1998, s. 190.

bu düşünce olmamış olaylara da/farazî şamil olması bakımından Hanefî gelenekteki anlayışla örtüşebilse de Mâlikî gelenekte vuku bulmuş olayların esas alınması temel düşüncesine aykırı bir yön taşımaktadır.

Böyle bir tespitten sonra fetvâ ve nevâzil arasındaki irtibatın açıklığa kavuşturulması konusu karşımızda durmaktadır. Daha önce de ifade ettiğimiz gibi Doğu'da fetvâ olarak bilinen kavram Mağrib'de/Batı'da nevâzil olarak nitelenmiştir. Ferîd el-Ensârî Şâtıbî'de fetvâ kavramının ıstılah anlamının kullanıldığı her yerde meydana gelen olayın hükmünü formüle etme bağlamında geldiğini ifade ederek, çıkarılan hükmün fetvâ olmasının ancak bir olaya uygulanması ile olabileceğini vurgulamıştır. Bu bağlamda fetvâ ancak "olaylar" hakkında düşünülebilir bir işleve sahip olmaktadır. Bu işlev ise, ya olayın mahalline uygulanması ya da pratik bir ihtiyaca cevap vermesiyle işletilebilir. İşte bu yönüyle "fetvâ" ve "olaylar" paranın iki yüzü gibi birbiriyle irtibatlı olmuşlardır.⁶² Bu veriler ışığında söz konusu irtibatı şöyle ifadelendirebiliriz. "*Olay/nevâzil*", *problem veya sorunu "fetvâ" ise, söz konusu bu soruna getirilen çözüm veya hükmü teşkil eder.* Bu formülasyon nevâzil kavramının hem fetvâ hem de kaza sahasına dahil olduğunu zımnen belirtmektedir. Zaten incelemiş olduğumuz nevâzil telifâtı da bu yorumumuzu desteklemektedir.

Endülüs Mâlikî fıkıh geleneğine has olmayan bu durum esasen Mâlikî mezhebinin genel özelliğidir. Diğer bir ifadeyle fetvâyı ancak olay meydana geldiğinde vermek mezheple özdeşleşen bir durumdur. Böylesi bir uygulama hiç şüphesiz yeni meydana gelen olaylar için söz konusu olmaktadır. Bu uygulama Şâtıbî'nin fetvânın anlamına yüklediği iki boyuttan biri olan istinbâtle ifadelendirilebilir. Fetvânın diğer boyutu olan bildirme veya nakletme işlevi ise tekrar eden ya da önceden olmuş olaylarla irtibatlandırılabilir. Her iki yönüne göre de fetvâ Şâtıbî'de içtihâd olarak daha doğrusu içtihâdın bir türü olarak algılanmıştır.

Şâtıbî fetvâyı içtihâdın şumulü içinde ve onun bir cüzü şeklinde konumlandırmıştır. Bu sebeple Ensârî bu içtihâdı "muayyen/belirli içtihâd" şeklinde isimlendirmiş ancak içtihadın görev alanından ayırma maksadıyla, fetvânın görev alanını *fıkhü'n-nevâzil* olarak da yaygın olarak kullanılan "yeni meydana gelen olay" ile sınırlanabileceğini savunmuştur.⁶³ Burada "yeni meydana gelen olay" günümüz araştırmacılarının tanımladığı kadâyâ muâsırâ, fıkhü'n-nevâzil, müsteceddât anlamında değerlendirilmemelidir. Zira Şâtıbî'nin zihninde hükmün uygulanacağı her bir durum yeni meydana gelmiş müstakil bir durumdur, bunun daha önce benzeri meydana gelmiş değildir. Gelmişse bile

62 Ensârî, *el-Mustalabu'l-usûli*, s. 422.

63 Ensârî, *el-Mustalabu'l-usûli*, s. 436.

hükmü verecek kişinin başına ilk defa geldiği için inceleme yapma zorunluluğu yine mevcuttur.⁶⁴

Yukarıda vermiş olduğumuz verilerin akabinde nevâzil ve fetvâ arasında nasıl bir ilişki kurulabileceği ilgili şunlar söylenebilir. Özellikle Şatıbî'nin söylemlerinde fetvâ kavramı içtihadla belli bir derecede kesişmekte iken, nevâzil kavramına da çok fazla yakınlaştırılmıştır. Ancak bu kadar yakın olan bu iki kavram için kullanılan ifade paranın iki yüzü gibidirler şeklindedir. Bu ifade iki kavram arasında ince de olsa bir farkın olduğunu aşikar etmektedir. Her ne kadar daha önce de bazı araştırmacılar tarafından bu iki kavramın eşanlamlı olarak telakki edildiğini söylesek de eserler üzerinde de yapmış olduğumuz incelemelerde bu farklılığa delalet edecek verilerin olduğunu da ifade etmek istiyoruz. Şöyle ki, nevâzil teliflerinin ilk önce kaza sahasında başladığını tespit etmemiz, bizi nevâzil kavramının fetvâdan daha özel ve daha dar bir alanla sınırlandırılması gerektiği kanaatine götürmüştür. *Kaza/* yargı alanı somut olayların kadınlara getirildiği yegâne müesseseler olarak tarihte yerini almıştır. Esasen yukarıda fetvâ kavramını yeni ve somut olaylara hasreden düşünce, aslında Mağrib ve Endülüste yaygın olarak fetvâ ve nevâzil kavramlarının eşanlamı olarak kullanılmasının bir tezahürü olarak yorumlanabilir. Özet olarak söylemek gerekirse biz nevâzil kavramının fetvanın özel bir bölümüne tekâbüle ettiği düşüncesindeyiz. Diğer bir ifadeyle fetvânın bizatihi vuku bulmuş olan olaylarla ilgili kısmı ve istinbât gerektiren bölümü nevâzile karşılık gelmektedir. Fetvânın diğer yönü olan bildirme ve nakletme ise, fetvâ kavramına has ve nevâzilden ayrı uygulama sahası olan bir durumu ifade etmektedir.⁶⁵ Zirâ çağdaş araştırmacılar Ömer Cidî'nin özellikle fetvâ ve nevâzil arasın-

64 Ensârî, *el-Mustalabu'l-usûli*, s. 426.

65 Muhammed Eşgâr da selevin fetvâ kavramı üzerine yaptığı genel tanıma ilaveler yapacağını beyan ederek kavramı “iftâ, olmuş (nâzil) bir işin hükmünü soran kişi için şer'i bir delil yoluyla (an delilin şer'iyyin) Allah'ın hükmünü haber vermektir” şeklinde bir tanım getirmiştir. Müellif klasik tanıma “olmuş bir iş” ilavesi yaparak kendisinin de ifadesiyle “nevâzil” mefhumundan bir alıntı yapmıştır. Eşgâr fetvâ ve soruya verilen cevap arasında fark olduğunu da Şatıbî'nin fetva ve sorulara cevap verilmesi konularını iki ayrı başlık altında ele almasıyla delillendirmiştir. Dolayısıyla Şatıbî'nin zihninde bu iki kavramın müradif olmadığını vurgulamaya çalışarak fetvâ kavramını sorulara verilen cevaplar tanımından çıkarmaya gayret etmiştir. Müellif yaptığı tanımları temellendirme noktasında ise şunları dile getirmiştir: “Soru sorulmadan Allah'ın bir hükmünün verilmesi irşad, olay olmadan (fi gayri emrin nazilin) sorulardan dolayı Allah'ın hükmünün açıklanması ise ta'limdir”. Müellif yaptığı tanımla fetva kavramını klasik tanımından çıkarıp farklılaştırmaya çalışmıştır. Ancak yapmış olduğu ilaveyi yukarıda ifadelendirdiğimiz tanımlardan da görüldüğü gibi ne fıkıh müdevvenatı ne de selevin tanımları desteklemektedir. Aşkar bu tanımla fetva kavramını cevaplardan ayırmaya çalışırken nevâzile yaklaştırmıştır. Bkz. Aşkar, Muhammed Süleymân, *el-Fütüyâ ve menâhucu'l-ifûâ*, Kuveyt 1976, 9.

da bu ince ayırımın⁶⁶ farkında olması ve ifade etmesi de bizi destekler mahiyettedir.

Kazâ Kavramı

Kazâ, “şer’i bir hükmü bağlayıcı olacak tarzda haber vermek” olarak tanımlanmaktadır.⁶⁷ Kadıların çalışma sahasına tekabül eden bu kavramın fetvâya nazaran bağlayıcı olma kaydı vardır. Kazâ kavramı genelde fetvâ kavramıyla birlikte ele alınmaktadır. Kazâda kâdının hükmü söz konusu iken fetvâda müftünün hükmü söz konusudur. Endülüste dinî işlerin çözümüne tealluk eden en büyük kurum kazâ kurumudur.⁶⁸ Endülüste yaygın olan yargı kuralları, içinde ilmi derinliği yeterli olan müftü ve fakihlerin yer aldığı şûrâ müessesesine dayanıyordu. Zira Endülüs kadıları geniş bir ilmi birikime vakıf olmalarına rağmen kendilerine getirilen olaylar ve nevâzil hususunda görüşlerini bildirmeyip, çözüm için “mesâilu’l-ahkâm” kitaplarına başvuruyorlardı.⁶⁹ Diğer taraftan getirilen olayın çözümüne yönelik olarak da tek başına hareket etmeyerek daha adil karar vermek amacıyla yanında istişare yapabileceği birkaç fakih daha bulunduruyorlardı.⁷⁰ İşte söz konusu bu istişare meclisi Meclisiş-Şûrâ olarak isimlendirilmiştir. Bu meclise başkanlık yapan kişi ise, kâdılcemâa olarak isimlendirilen yine bir fakihdir.⁷¹

Nevâzil ve Kazâ Kavramı Arasındaki İrtibat

Nevâzil ve kazâ kavramları arasındaki ilişki ise diğer kavramlara nazaran daha farklı bir boyuta sahiptir. Bu ilişkinin kesiştiği nokta nevâzil teliflerinin kadıların hükmünü de muhtevi olmasıdır. Diğer bir ifadeyle Maliki doktrininde nevâzil eserlerinin içeriğinin bir kısmı yargı kararlarını içinde barındırmalarından dolayı yargı ve kaza sahasına dair eserler olarak oluşturulmuştur. Özellikle gelişim döneminde Mâlikî ulema araştırma ve teliflerini tatbiki fıkıh sahasının kazai alanında yoğunlaştırmışlardır. Yargı alanında da vesâik ve

66 Ömer Cîdî’ye göre bu iki kavram arasında nevâzil daha özel ve fetvâdan daha dakik bir anlamı ihtiva etmektedir. Fetvâ olmuş veya olmamış diğer bir ifadeyle farazî ve her alanla ilgili insanların şer’i ahkamdan olan sorularına şamilken, nevâzil olmuş olan olaylara hasır. Bkz. Cîdî, Ömer, *Muhâdarât fi târib’l-mezhebi’l-Mâlikî fi ğarbi’l-islâmî*, Rabat 1987, s. 95.

67 İbn Ferhûn, *Tabsiratu’l-hükkâm fi usuli’l-akdiyeti ve menâhici’l-ahkâm* (nşr. Cemâl Mar’aşlı), Riyâd 2003, I, 9.

68 Abdulaziz b. Abdullah, *Ma’lemetü’l-fikhi’l-Mâlikî*, yy. 1983, s. 7.

69 Samedî, *Fıkhü’n-nevâzil*, s. 58.

70 Özdemir, *Endülüs Müslümanları (Kültür ve Medeniyet)*, s. 131.

71 Abdulazîz, *Mal’eme*, s. 8; Makkarî, Ahmed et-Tilimsânî, *Nefbu’t-tib fi ğusni’l-Endelûsi’r-râtib* (nşr. İhsân ‘Abbâs), Beyrût 1988, I, 338.

şurût, mâ cerâ bihi'l-'amel, fetâvâ ve nevâzil şeklindeki üç başlık öne çıkmaktadır. Malikî fetvâ ve nevâzil eserleri ise iki ana başlık altında değerlendirilebilir. Bunlardan birinci kısım kazai hükümleri/yargı kararlarını içeren ve müellifin kadı sıfatıyla kendisine gelen olayların hükmünü vermesiyle meydana gelen eserlerdir.⁷² Bu tarz çalışmalar kaza görevini üstlenen kadılar için bir nevi başvuru kaynağı olması bakımından faydalı olmuştur.⁷³ Burada ifade edilmesi gereken önemli bir bilgi de, Endülüste ilk ortaya çıkan nevâzil teliflerinin kazâ sahasında kaleme alınmış olduğudur. Aşağıda kısaca ele aldığımız eserler bu bağlamda oluşturulmuş teliflerdir.

Endülüste ilk dönem nevâzil eserleri arasında zikredilen 'Îsâ b. Sehl'in (ö. 486) *el-İ'lâm bi nevâzili'l-ahkâm* adlı eseri Kurtuba'daki iftâ meclisinin ve kazâi müşavere meclislerinin kararlarını nakletmesi bakımından kaza alanındaki nevâzil meselelerini ihtiva etmesiyle ön planda olan bir çalışmadır. Aynı şekilde Burzulî'nin "*Câmi'u mesâili'l-ahkâm*" adlı nevâzil eseri de bu tarza örnek gösterilebilir.⁷⁴

Kaza, yargı alanındaki Endülüste önemli ve tipik nevâzil eserlerinden biri de Ebu'l-Velîd el-Kurtubî'nin (ö. 606) telif etmiş olduğu *el-Mufid li'l-hükkâm fîmâ yu'radu lehum min nevâzili'l-ahkâm* isimli eserdir.⁷⁵ Müellif mukaddimede, kendisinin insanlar arasındaki ahkâmı ve hâkimlerin meclislerinde dolaşan nevâzili araştırmaya meyilli olduğunu ve olay meydana geldiğinde onun hükmünü ümmühât kitaplarından çıkarmaya da düşkün olduğunu ifade etmiştir. Bu sebeple aniden ortaya çıkan her olayı/nâzile veya ahkâmı alakalı ortaya çıkan hâdiseyi kayıt altına aldığını belirtmektedir.⁷⁶ Kurtubî, eseri fasıllara ayırarak her fasılda belli konuları ele almıştır. Kazâ adabı, şuf'a, hibe, vakıflar, vesâyâ, buyû, icâre, şirket gibi meseleleri ele alan müellif mezhebin temel eserleri çerçevesinde meydana gelen olayın hükmünü vermiştir. Nevâzil telif geleneğinde göze çarpan ve nevâzilin yargı kararlarını içerdiğini ortaya koyan diğer bir çalışma ise, *Mezâhibu'l-hükkâm fî nevâzili'l-ahkâm* isimli meşhur

72 Muhammed 'Alî, *Istulâhu'l-mezheb*, 208. Mâlikî ulema "kaza fikhı (fikhü'l-kadâ)" ve "kaza ilmi ('ilmü'l-kadâ)" kavramlarını birbirinden ayırmışlardır. "Kaza fikhı" külli ahkâmın tümünü kapsayan daha umumi bir anlama sahipken, "kaza ilmi" külli ahkâm içinde nevâzil ve vakîat konularına indirgenmiştir. Aynı şekilde fetvâ fikhı ve fetvâ ilmi arasında da benzer bir ayırım yapılmış, fetvâ ilmi nevâzil meselelerine hasredilmiştir. Venşerîsî, *Mi'yâr*, X, 78; Samedî, Mustafâ, *Fikhü'-nevâzil*, s. 28; Muhammed 'Alî, *Istulâhu'l-mezheb*, s. 208.

73 Ebu'l-Ecfân, Muhammed, "Nevâzilu Kâdi'l-cemâ'a Ebi'l-Kâsım b. Serrâc el-Endelüsî", *en-Nevâzilu'l-fikhiyye ve eseruhâ fi'l-fetvâ ve'l-içtihâd*, Rabat 2001, s. 152.

74 Söz konusu eser müftinin verdiği fetvâlar yanında kadı fetvâları/yargı kararlarını da içerir.

75 Ebu'l-Velîd el-Kurtubî, *el-Mufid li'l-hükkâm fîmâ yu'radu lehum min nevâzili'l-ahkâm*, Süleymaniye Yazma Eserler Kütüphanesi Fatih Ktp. No: 2152.

76 Kurtubî, *a.g.e.*, vrk. 1a.

olan bu eser Ebu'l-Fadl 'Iyâd b. Mûsâ b. 'Iyâd el-Yahsubî'nin (ö. 544) oğlu el-Kâdı Ebû Abdullâh Muhammed b. 'Iyâd (ö. 575) tarafından telif edilmiştir.⁷⁷ Müellif babasının kadılık makamını üstlendiğinde yargı alanında kendisine getirilen nevâzili kaydettiğini beyan etmiştir.⁷⁸ Eser son bölüm dışında ağırlıklı olarak ahvâlî's-şahsiyye ve muâmelât konularıyla ilgili meseleleri kayıt altına almıştır. Yargılama usûlü, şâhitlik, yeminler, cinâyât, vesâyâ, vedâia, vekâlet, şirket, kısımet, şuf'a, nikâh, sulh gibi fıkıh babları bu konu başlıklarına örnek olarak verilebilir.

Kaza ve yargı alanında ele alınan nevâzil kadılar tarafından telif edilmiştir. Kaza meselelerini ele aldığından ahkâm olarak da isimlendirilmişlerdir. Ancak burada sadece ahkâm alanına özel eserlerin olduğu ve ahkâmın kendi literatürünü oluşturduğunu da ifade etmeliyiz. Bu bağlamda Huşenî'nin *Usûlü'fütyâ* isimli eseri bu alana örnek getirilebilir.

Sonuç

Nevâzil kavramının klasik Mâlikî fıkında belli bir tanımı olmasa da zamanla kendine has özellikleriyle belli bir forma kavuştuğunu görmekteyiz. Özellikle fetvâ ve ahkâm/kazâ kavramlarıyla eş anlamlı kullanılan bu terimin her iki alana şâmil bir niteliğe sahip olduğunu ifade etmeliyiz. Fetvâ kavramının farazî olayları da ele alan yönünü dışarıda bırakan bu kavram kaza sahasıyla ilgili olarak da daha farklı bir telif geleneği ortaya çıkarmaktadır. Nevâzil kavramını ilişkili olduğu diğer kavramlardan ayıran yönleri olduğu gibi keşiştiği yönlerinin de olduğu görülmektedir. Bu durumun daha net ortaya konulması ilgili kavramın oluşturduğu telif geleneğinin muhtevasıyla değerlendirilebilir.

Fıkıhın ortaya çıktığı ilk dönemlerden itibaren süregelen söz konusu bu nevâzil telifleri çoğunlukla toplumun yüzleştiği dini ve hukukî aktüel/güncel meseleler ve olaylar çerçevesinde vücut bulmuştur. Dolayısıyla nevâzil telifleri çoğunlukla tarihi ve toplumsal realiteye dayalı olayların çözüme kavuşması amacıyla matuf olarak oluşturulmuştur. Nevâzil eserlerinin toplumun gereksinimleri ve pratik ihtiyaçları doğrultusunda şekillenen ve fıkıhın kendi iç dinamiğini sağlamaya yardımcı olabilecek fikhi yorumları ihtiva eden bir literatür geliştirmesi bu kavramın terimsel manasının da genişlemesine sebep olmuştur. Bu durum, fıkıh ve toplum ilişkisinin klasik oryantalist iddianın aksine bir gelişim gösterdiğini ortaya koymaktadır. Zira bu iddianın temelin-

77 Haccî, Muhammed, *Nazarât fi'n-nevâzili'l-fikhiyye*, yy. 1999, s. 39.

78 Kâdı 'Iyâd, *Mezâhibu'l-hükkâm fi nevâzili'l-ahkâm*, tahk. Muhammed b. Şerîfe, Beyrût, 1990, s. 29.

de İslam hukukunun hukuk bilginlerinin hukukuna dayalı olduğu düşüncesi yatmaktadır.

Bu tespit esasen nevâzil teliflerinin toplumun hem dini hem de kazai sahada fiili ihtiyaç ve gereksinimlerinin karşılandığı bir içeriğe sahip olmalarıyla doğrulanabilir. Genel anlamda toplum tarih bilimi ve özel olarak da fıkıh/hukuk tarihi araştırmaları bakımından yoğun bir veri portalı sunan nevâzil telifâtı Endülüs fıkıh ve kaza sahası çalışmalarının baş aktörü rolünü üstlenmiştir. Bu çerçevede nevâzilin kavramsal çerçevesi fikhin hem kazâ hem de fetvâ alanını şumulünde bulunduracak şekilde çizilmelidir.

Kaynakça

‘Abderî, Muhammed b. Yûsuf b. Ebi'l-Kâsım, *et-Tâc ve'l-İklîl li Muhtasari Halil*, I-VI, Beyrût, 1398.

Abdullatîf Hidâyetullâh, “en-Nevâzilu'l-fikhiyye fi'l-'ameli'l-kadâi'l-Mağribî”, *en-Nevâzilu'l-fikhiyye ve eseruhâ fi'l-fetvâ ve'l-içtibâd*, Rabat 2001.

Abdullâzîz b. Abdullah, “el-Kadâu'l-Mağribiyye ve havâssuhû: el-Fetvâ ve'n-nevâzil ve'l-vesâik”, *Mecelletu da'veti'l-hakki'l-Mağribiyye*, Rabat, 1982.

Abdunnâsır, Ebu'l-Basal, “el-Medhal ilâ fikhî'n-nevâzil”, *en-Nevâzilu'l-fikhiyye ve eseruhâ fi'l-fetvâ ve'l-içtibâd*, Rabat 2001.

....., “Modern İktisâdî İşlemlerin Hükümlerini Belirlemede Uygulanan Fetvâ Metodu”, *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi*, Çev. İsmail Cebeci, sy. 16, 2010, 347-374.

Adevî, Alî es-Saidî el-Mâlikî, *Hâşiyetü'l-Adevî alâ şerhi kifâyeti't-tâlib er-rabbânî*, tahk. Yûsuf eş-Şeyh Muhammed el-Bekâ'î, Dâru'l-fıkr, Beyrût 1412.

Eşgâr, Muhammed Süleymân, *el-Fütüyâ ve menâhicu'l-iftâ*, Kuveyt, 1976.

Bedir, Mürteza, “Oryantalizm ve İslam Hukuku”, *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi*, sy. 4, 2004, 11-42.

Bekr, Ebû Zeyd, *Fıkhu'n-nevâzil kadâyâ fikhiyye mu'âsıra*, I-II, Müessetü'l-risâle, 1. baskı, Beyrût 2006.

Cevherî, İsmâil b. Hammâd, *es-Sihâh tâcu'l-luğa ve sihâhu'l-arabiyye*, tahk. Ahmed Abdulgâfûr Attâr, Dâru'l-'ilmi'l-melâyîn, Beyrût, 1990.

Cîdî, Ömer, *Muhâdarât fi târihi'l-mezhebi'l-Mâlikî fi ğarbi'l-islâmî*, Rabat, 1987.

Cizânî, Muhammed b. Huseyn, “Menhecü's-selef fi'teamüli me'a'n-nevâzili”, *Mecelletu'l-usûl ve'n-nevâzil*, sy. 1, Cidde 2009.

Desûkî, *Hâşiyetu'-Desûkî 'alâş-Şerhi'l-kebîr*, tahk. Muhammed 'Illîş, Beyrût, t. y.

Ebu'l-Ecfân, Muhammed, “Nevâzilu Kâdî'l-cemâ'a Ebi'l-Kâsım b. Serrâc el-Endelüsî”, *en-Nevâzilu'l-fikhiyye ve eseruhâ fi'l-fetvâ ve'l-içtibâd*, Rabat, 2001.

Ebu'l-Esbağ 'Isâ b. Sehl, *el-İ'lâm bi nevâzili'l-ahkâm ve kâtrin min siyeri'l-hükkâm* thk. Yahyâ Murâd, Dâru'l-hadîs, Kâhire 2007.

Ebu'l-Kâsım el-Bürzüli, *Câmi'u mesâilil-ahkâm limâ nezele mine'l-kadâyâ bil-müftiyîn ve'l-hükkâm* tahk. Muhammed el-Habib el-Hile, Beyrut, 2002.

Ebu'l-Velid el-Kurtubî, *el-Mufid li'l-hükkâm fima yu'radu lehum min nevâzilihil-ahkâm*, Süleymaniye Yazma Eserler Kütüphanesi Fatih Ktp. No: 2152.

Ensârî, Ferid, *Usul Terminolojisi: Şâtübî Örneği*, Çev. Soner Duman, Osman Güman, İstanbul, 2012.

Filâlî, Hasan Zeyn, "en-Nevâzilihil-fikhiyye Kıymetuhâ't-teşri'iyye ve'l-fikriyye", *en-Nevâzilihil-fikhiyye ve eseruhâ fi'l-fetvâ ve'l-içtibâd*, Rabat 2001.

....., "en-Nevâzilihil-Mağribiyye ve devruhâ fi hıfzi fetâvâ e'lâmi'l-mezhebi'l-mâlikî bil-Kayrevân", *Muhâdarât mültekâ el-Kayrevân merkezi 'ilmî mâlikî beyne'l-meşriki ve'l-Mağrib hattâ nihâyeti'l-karni'l-hâmis li'l-hicrî*, yy. 1995.

Firuzabâdî, b. Yâkub, *el-Kâmusul-muhît*, Müesseset'l-risâle, Beyrût, 2005.

Haccî, Muhammed, *Nazarât fi'n-nevâzilihil-fikhiyye*, el-Cemiyetü'l-Mağribiyye, yy. 1999.

Hattâbî, Berakât b. Muhammed b. Abdirrahmân, *Mevâhibul-celil lişerhi Muhtasari Halil*, Beyrut, 2003.

Hentâtî, Necmuddîn, *el-Mezhebul-Mâlikî bil-ğarbil-islâmî ilâ muntasafihil-karni'l-hâmis el-hicrî*, Tunus, 2004.

Huşenî, *Kudâtu Kurtubâ ve 'ulemâu Ifrikiyye*, tahk. İzzet el-Attâr Huseynî, Kâhire 1994.

'Illîş, Muhammed b. Ahmed, *Munahu'l-celil şerhu Muhtasari Halil*, Beyrût, 1989.

İbn Abdilber, *Câmi'u beyani'l-ilmî ve fadlihî*, tahk. Ebu'l-Eşbâl ez-Züheyrî, Dâru İbni'l-Cevzi, I-II, ty. Yy.

İbn Âbidîn, *Ukûdu resmi'l-müftî min mecmu'âti resâil*, yy. ty.

İbn Arabî, el-Kâdî Ebî Bekr, *el-Mahsûl fi usûlihil-fikh*, tahk. Hüseyin Ali el-Yedri, Beyrût, 1999.

İbn Beşkuvâl, *Kitâbu's-Sıla fi târihi ulemâihil-Endelüs*, tahk. İbrâhim Ebyârî, I-III, Beyrût, 1989.

İbn Ferhûn, el-Mâlikî, *ed-Dibâcu'l-müzheb fi mâ'rifeti e'yânihil-ulemâihil-mezheb*, I-II, Kâhire 2005.

....., *Tabsiratul-hükkâm fi usulihil-akdiyyeti ve menâhicihul-ahkâm* (nşr. Cemâl Ma'aşlı), Riyâd 2003.

İbn Serrâc, *Fetâvâ Kâdihil-cema'a İbn Serrâc*, tahk. Muhammed Ebu'l-Ecfân, el-Mecmeu's-sekâfi, yy. 2000.

İbn Ebî Zemenîn, *Müntehabul-ahkâm*, tahk. Abdullah b. 'Atiyye el-Ğâmidî, I-II, Mekke 1318.

İbn Hâc, İbrâhim el-'Alevî, *Neşru'l-bunûd şerhu Merâki's-suûd*, tahk. Muhammedu'l-Emîn b. Muhammed, yy. 2005.

İbnu'l-Hâcib, *Muhtasarul-müntehes-sûl ve'l-emel fi ilmehil-usûl ve'l-cedel*, tahk. Nezîr Hamâdû, Beyrut, 2006.

İbnu'l-Kayyîm, Şemseddîn Ebî Abdullâh Muhammed b Ebûbekîr, *İ'lâmu'l-muvakkîn 'an rabbi'l-âlemîn*, tahk. Ebû 'Ubeyde Meşhûr b. Hasân, Riyâd 1423.

İbn Lübb, Ebû Sa'îd, *Takrîbu'l-emeli'l-ba'id fî nevâzili'l üstâz Ebî Sa'îd İbn Lüb*, tahk. Hüseyin Muhtâr, Hişâm er-Râmî, I-II, Beyrût 2004.

İbn Rüşd, Ebu'l-Velîd, *el-Beyân ve't-tahsîl ve's-şerh ve't-tevcîh ve't-talîl fî mesâili'l-Müstahtrece*, tahk. Muhammed Haccî, Dâru'l-ğarbi'l-islâmî, I-XX, Beyrût, 1988.

....., *Mesâilu İbn Rüşd*, tahk. Muhammed Habib et-Tickânî, Beyrût, 1993.

İdrîs el-Harşâfî, "Delîlu'l-mahtûtâtî'l-Mağribiyye fî 'ilmi'n-nevâzil", *en-Nevâzilu'l-fikhiyye ve eseruhâ fî'l-fetvâ ve'l-içtibâd*, Külliyyetu'l-âdâb ve 'ulûmi'l-insâniyye, Rabat, 2001.

Kâdî İyâd, *Tertîbu'l-medârik ve takrîbu'l-mesâlik li ma'rifeti e'lâmi mezhebi Mâlik*, I-V , *Mezâhibu'l-hükkâm fî nevâzili'l-ahkâm*, tahk. Muhammed b. Şerîfe, Beyrût, 1990.

Kahtânî, Ali b. Muhammed, *Menbecu İstinbâti Ahkâmi'n-nevâzili'l-fikhiyyeti'l-muâsıra*, I-II, Cidde 2003.

Karâfî, *el-İhkâm fî temyîzi'l-fetâvâ 'ani'l-ahkâm ve tasarrufâtî'l-kâdi ve'l-imâm*, tahk. Ebû Bekr Abdirezzâk, Kâhire, 1989.

Kaya, Eyüp Sait, *Haneîfî Mezhebinde Nevâzil Literatürünün Doğuşu ve Ebu'l-Leys es-Semerkandî'nin Kitâbu'n-Nevâzil'i*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul, 1996.

Muhammed b. Muhammed, *Şeceretu'n-nûru'z-zekiyye fî tabakâti'l-Mâlikîyye* (nşr. Ali Ömer), I-III, Kâhire 2007

Makkarî, *el-Kavâ'id*, tahk. Ahmed b. Abdullah b. Hamîd, Mektebetü Ümmü'l-Kurâ, yy., ty.

....., *Nefhu't-tîb fî ğusni'l-Endelûsi'r-râtib* (nşr. İhsân 'Abbâs), 8 cilt, Beyrût 1988.

Mu'cemu lugati'l-fukahâ, tahk. Muhammed Ravâs, Hamîd Sâdık, Beyrût 1985.

el-Mu'cemu'l-vasît, Mektebetü's-şurûki'd-düveliyye, Kâhire, 2004.

Muhammed el-Cizânî, *Fikhu'n-nevâzil: Dirâse tatbikiyye teşiliyye*, I-IV, Suudî Arabis-tân 2006.

Mustafâ el-Kudâh, "Hukmü ğarasi e'dâi'l-insâni ve'l-istifâdetu min eczâihi", *en-Nevâzilu'l-fikhiyye ve eseruhâ fî'l-fetvâ ve'l-içtibâd*, Rabat 2001.

Muhammed Menûnî, *el-Mesâdiru'l-arabiyye li-târîhi'l-Mağrib*, Rabât 1983.

Muhammed b. Hüseyin, *Fikhu'n-nevâzil: Dirâse teşiliyye tatbikiyye*, I-IV, Kâhire, 2006.

Muhammed Sellâm Medkûr, *el-Medhal li'l-fikhi'l-islâmî*, Kâhire, 1966.

Muhammed İbrâhîm 'Alî, *Istilâhu'l-mezheb 'inde'l-Mâlikîyye*, Mekke, 2000.

Nübâhî, Ebu'l-Hasan b. Abdillâh, *Târîhu kudâti'l-Endelûs*, tahk. Lecnetü ihyâi'l-turâsi'l-arabî, Beyrût 1983.

Riyâd, Muhammed, *Usûlü'l-fetvâ ve'l-kadâ fî'l-mezhebi'l-Mâlikî*, yy., 1998.

Samedî, Mustafâ, *Fıkhu'n-nevâzil 'inde'l-Mâlikiyye târihen ve menhecen*, Riyâd, 2007.

Serrano, Delfina, "Legal Practice In An Andalusî ve Maghribî Source From the Twelfth Century Ce: The Madhâhib Al-Hukkâm Fî Nawâzil El-Ahkâm", *Islamic Law And Society* 7.2, Leiden 2000.

Seyyid Muhamed Murtaza, *Tâcu'l-Arûs*, tahk. Ahmed Muhtâr Ömer, et-Turâsî'l-arabî, Kuveyt, 1998.

Şatibî, *el-Muwâfakât*, nşr. Mehmet Erdoğan, İz Yayıncılık, İstanbul 2003.

....., *Fetâvâ*, tahk. Muhammed Ebu'l-Ecfân, Tunus, 1985.

İmam Şâfi'î, *er-Risâle*, tahk. Ahmed Muhammed Şâkir, Beyrut ty.

Vezzânî, Ebû 'Îsâ el-Mehdî, *Hâşiye 'ale's-serhi't-Tâvedî li Lâmiyeti'z-Zekkâk*, Fas, t.y.

Yahyâ Saîdî, "Huttatu'l-fetvâ fi'l-mezhebi'l-Mâlikî", *Âmâlu'l-mültekâ'l-vatanî*, yy., 2007.